

УДК 94 (477). "1939-1945"

Володимир Трофимович

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ: 1939-1945

Розглядається польське питання в політичній думці українського підпілля в сенсі ставлення польської сторони до створення української держави та приналежності до неї західних земель України; припинення українсько-польського протистояння та нормалізації взаємин; створення спільного фронту двох народів у боротьбі проти окупантів в роки Другої світової війни.

У роки Другої світової війни проблема польсько-українських взаємин набула винятково важливого значення. У зв'язку з цим в українській політичній думці широко дискутувалося польське питання, зокрема у контексті боротьби українського народу за державну незалежність і соборність. Головним лейтмотивом було визнання права українського і польського народів на самовизначення і розбудову незалежної самостійної держави.

Польське питання розглядалось з точки зору ставлення польської сторони до створення української держави та приналежності до неї західних земель України; припинення українсько-польського протистояння та нормалізації взаємин; створення спільного фронту двох народів у боротьбі проти окупантів.

В українській політичній думці домінувала позиція ОУН, оскільки від кінця 1939р. були відсутні лівиця, центр, поміркована правиця, що сприяло в основному однобічному тлумаченню польського питання.

Слід зазначити, що серед оунівців тоді не було однастайності у підході до українсько-польських взаємин. Так, ревізійністська течія, очолювана І.Мітрингою, вбачаючи у визвольному русі польського народу важливий фактор у війні у Східній Європі, вже на Другому Надзвичайному Великому Зборі у Кракові (квітень 1941 р.) рекомендувала не лише рахуватися з ним, а й досягти порозуміння і співробітництва як проти Німеччини, так і проти СРСР. На засіданні т. зв. секції справ міжнародної політики Мітринга негативно зустрів слова представника берлінської групи бандерівців про те, що "до цього часу наша діяльність була слабкою, оскільки ми всюди шукали приятелів, а тепер зрозуміло, що місце України в "новій Європі".

Критикуючи таку позицію, Мітринга закликав до протилежної орієнтації: "Разом із поляками, французами, народами СРСР – за вільну Європу

без Гітлера і Сталіна. Це наше місце".¹ Однак на фоні загальних антипольських настроїв він і його однодумці не були почуті.

На тодішню позицію оунівців певною мірою проливає світло виступ представника польського підпілля із західноукраїнських земель на конференції вищих офіцерів Речі Посполитої в еміграції, що відбулася 29 травня – 2 червня 1940 р. у Белграді: "Відношення українців до польської справи вороже, – заявив він. – Вони сподіваються на створення у тій чи іншій формі самостійної України. На фоні розчарування у більшовиках наступив виразний поворот у напрямку німців. На федерацію з Польщею йти не хочуть. Мають претензії до польського уряду: "Польський уряд навіть у тій трагічній ситуації, в якій опинилися поляки і українці, не знайшов для нас... теплих слів".²

Певну роль у налагодженні тоді контактів між представниками польського еміграційного уряду у Лондоні, антинімецького й антикомуністичного підпілля з українськими політичними силами національно-державницької орієнтації відіграв глава Української Греко-Католицької Церкви митрополит А.Шептицький. Митрополича палата була якийсь час "поштовою скринькою", де складали обидві сторони свої листи з повідомленням про дату і місце зустрічі. Відомо, що весною і літом 1940 р. в присутності А.Шептицького і функціонера Союзу збройної боротьби, котрий у 1942 р. був перейменований в Армію Крайову, В.Пеховського відбулися дві такі зустрічі, на яких сторони прощупували позиції, обговорювали питання, як пом'якшити гостроту українсько-польських взаємин.

Як згадував один із провідних діячів ОУН З.Матла, "митрополит у наших розмовах завжди вірно обороняв українські позиції, хоча так, як і ми, обстоював думку і потребу шукати якийсь модус вівенді в обличчя наступу на обидва народи жорстоких завойовників з Заходу і Сходу".³

Польські представники керувались на цих переговорах рекомендаціями свого уряду. 3 листопада 1940 р. останній радив: "У контактах з ними (українцями – В.Т.) необхідно бути надзвичайно обережним. Ці контакти повинні мати виключно інформаційний характер. Прийняття важливих рішень – компетенція уряду".⁴

Вищевказані переговори не привели до українсько-польського порозуміння, хоча існують дані про епізодичний обмін інформацією між двома підпіллями.⁵ Свою роль тут відіграли: вороже ставлення українців до міжвоєнної політики Польщі; антиукраїнські настрої частини польського суспільства, інспіровані передовсім ендеками; позиція польського керівництва і значної частини підпілля, які у питанні східних кордонів прагнули відновлення статус кво ante bellum; тодішня орієнтація оунівців на співпрацю з німцями, їхнє нерозуміння справжніх намірів нацистів щодо України, ілюзорні надії, що третій рейх сприятиме відновленню української держави; відсутність перспектив на підтримку українських самостійницьких прагнень західними державами; взаємні звинувачення у нападах оунівців на

відступаючі польські частини та їх колаборацію з вермахтом і забуття про внесок вояків-українців польської армії у вересневий опір 1939 р.⁶

Після нападу Німеччини на СРСР бурхливу діяльність розгорнула очолювана С.Бандерою ОУН – Державників Самостійників – одна з двох організацій, які почали окремо діяти після розколу у 1940 р. на бандерівців і мельниківців.

Однак арешти С.Бандери, Я.Стецька, інших оунівців за проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Акту відновлення української державності і сформування уряду викликали розгубленість і потрясіння серед бандерівців, насторожили організацію, проте не привели до негайних змін у політиці щодо німців. Цей удар був завданий зненацька, при відсутності ясно сформульованої політики стосовно гітлерівців на випадок їхнього ворожого ставлення до ідеї української самостійності. Також велич німецької сили, її ефективність у порівнянні з можливостями бандерівської організації на тодішньому етапі розвитку подій пояснювали в цілому поведінку Револьюційного Проводу після ліквідації уряду Стецька.

Однак уже у вересні І конференція визначила таке завдання цієї організації: “Пропогандивно – роз”яснювальна підготовка до активної боротьби з німецьким окупантом, розкриття німецьких планів поневолення і колонізації України. Одночасно така ж акція проти нових намагань більшовізації українських теренів.”⁷

У новій ситуації відновлюються спроби українсько-польського порозуміння. У серпні 1941 р. представник ОУН В.Горбовий на цих переговорах заявив: “Вирішення проблеми взаємин українців з поляками залежатиме від того, хто буде ці справи регулювати. Коли німці, то наразі немає про що говорити. Коли ж масмо ці справи вирішити між собою, то мені здається, що польська сторона психологічно не підготовлена до мирного полагодження спірних питань. Ми не можемо зрезигнувати з лінії Сяну та Буга, бо це означало б зректись найбільш національного вартісного елементу... В такій ситуації єдиний вихід – збройно вирішувати ці справи, як це було у 1918р...”⁸

Інший оунівський діяч О.Черкавський, знайомлячи поляків з програмою українців на випадок поразки німців, заявив: “Для нас байдуже, яку компенсацію візьмете з Німеччини. Можете собі взяти Прусію і більше, ми вам охоче в цьому допоможемо, але там, де ми є в більшості (кордон Сяну, Бугу і Прип’яті), хочемо самі вирішувати...”⁹

Після І конференції ОУН-СД доручає журналісту, колишньому головному редактору газети “Нове село” (1936-1939рр.) у Львові, одному з мітрингівців Б.Левицькому провести у Варшаві переговори з представниками польських підпільних організацій. Як впливає зі звіту про польсько-українські відносини з часу виникнення світової війни, надісланого 11 листопада 1941 р. генералом С.Гротом-Ровецьким прем’єр-міністру В.Сікорсь-

кому, офіційний представник бандерівців прибув, аби підготувати умови для переговорів, які “привели б до вироблення спільної політики щодо німців”. Від імені організації Левицький обіцяв вплинути на антипольські настрої українського населення, якщо буде припинена антиукраїнська кампанія. Він запропонував полякам на майбутніх переговорах “виходити з того, що Україна повинна стати незалежною, а проблема українсько-польського кордону обговорювалась б після війни”.

Згідно з вищезгаданим звітом, Левицький нібито зауважив: “Переживаємо з приводу того, що офіційні українські чинники прийняли на 100 відсотків німецьку концепцію: розуміємо, що нова Європа буде творитися за англійськими рецептами, а не німецькими”.

Характеризуючи Сікорському організацію, яку представляв Левицький, С.Грот-Ровецький зауважив: “Єдиною активною українською групою, схильною врешті-решт шукати з нами порозуміння на ґрунті Великої України, є безкомпромісна незалежна молодь (бандерівці). Тепер вони приступають до таємної діяльності і набирають антинімецького напрямку”.¹⁰

На жаль, серйозних зрушень у польсько-українському порозумінні ні Левицький, ні інший представник ОУН-СД, який прибув у Варшаву в кінці 1941 р., не добились.

Тим часом, у квітні 1942 р., відбулась II конференція ОУН-СД. Свідченням чіткого визначення політичного ставлення до німецьких окупантів і більшовиків була така її постанова: “Московсько-більшовицькій міжнародній концепції інтернаціоналізму й німецькій концепції т. зв. “новієї Європи” ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно – політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом “Свобода народам і людині”.”¹¹

На цій же конференції була прийнята постанова про ставлення до поляків. “Стоїмо за злагіднення польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування українського народу на західноукраїнських землях, – зазначалось у ній. – Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо західноукраїнських земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб поляків опанувати важливі ділянки господарсько – адміністративного апарату на західноукраїнських землях шляхом відсторонення українців”.¹²

Після цієї конференції були відновлені контакти між польським та українським підпіллями. Як свідчать спогади учасника переговорів З.Матли, поляки перші висловили бажання продовжити переговори. Контакти було встановлено за згодою митрополита А.Шептицького, який займав антинацистську позицію і, як далекоглядний політик, страхував майбутнє УГКЦ, не виключаючи можливості входження західноукраїнських земель до скла-

ду Польщі після війни. Переговори відбулися у Львові весною і літом, а також зимою 1942 р. у Варшаві. Найчастіше у них зі сторони бандерівців брали участь Є.Врецьона, З.Матла, М.Степаняк, В.Охримович.¹³ В якості попередньої умови українсько-польської співпраці, а також її гарантій ОУН-СД вимагала від лондонського еміграційного уряду публічної заяви про принципове визнання права українців на незалежну державу в межах української етнографічної території і “представити це своїм західним союзникам, домагаючись від них аналогічної декларації”.

Проводячи переговори у жовтні 1942 р., В.Охримович, закликаючи до узгодження спільної антинімецької платформи, підкреслив, що суперечка про кордон не повинна стати принциповою перешкодою для порозуміння, оскільки вона може вирішитися після війни, хоча українці ніколи не відступлять від лінії Сяну і Бугу.

В іншому випадку, на жовтневих переговорах 1942 р., українська сторона висувала таку можливість розв’язки ситуації в українсько-польських відносинах: “...Прийшла хвилина, коли Польща може повернути свої західні кордони, які запропастила була, та перенести їх аж по Одер... На підставі болючого власного досвіду займаємо до німців вороже становище... Перед слов’янськими народами лежить важливе завдання, але Польща мусить пересунути свої східні кордони в ім’я справедливості та рівності. У взаємовідносинах між слов’янськими народами треба прийняти засади етнографічної більшості на даному терені. Так, як поляки слушно домагаються Сілезії, хоч міста там є в більшості опановані німцями, то ж така сама засада мусить панувати на Сході – в Галичині чи на Волині, – поминаючи різні історичні аргументи...”¹⁴

На цю пропозицію коментар польської сторони до лондонського уряду був таким: “З того видно, що експансія ОУН у Галичині та на Волині, східних землях Речі Посполитої є незмінним політичним чинником та глибоко обдуманим елементом цілої доктрини ОУН”.¹⁵

Слід зазначити, що з свого боку поляки – учасники переговорів намагалися схилити партнерів до співпраці.

Внаслідок непоступливості з обох сторін переговори були перервані, хоча, як підкреслював у своєму рапорті С.Грот-Ровецький, представники ОУН-СД погоджувались укласти угоду про військову і пропагандистську співпрацю проти СРСР та Німеччини.¹⁶ Прагнучи зрозуміти позицію поляків на переговорах, український діяч В.Левенко зазначав: “У Польщі русофільських настроїв не було. Тут радше панувало антиросійське направлення. Однак до тверезої оцінки ситуації не допускали паморочні мрії про новий Андрусів чи Ригу, тобто про поділ з Росією українських земель і спільне панування над ними”. Даючи оцінку польській політиці стосовно територій, включених до складу польської держави, Левенко продовжував:

“Слабким місцем польських антибільшовицьких сил є їхні імперіалістичні зазіхання на українські, білоруські і литовські землі. Поляки вже кількакратно в своїй історії заплатили за таку політику своєю державністю. Однак не зробили після цього належних висновків ще й до сьогодні. Як можна так нереально і згубно оцінювати ситуацію? Як думають польські імперіалістичні кола здійснювати свої плани про панування над Україною і Білорусією?”¹⁷

Українсько-польські переговори 1941-1942рр. зазнали невдачі через причини, що лежали на поверхні. Український визвольний рух розгортався на Західній Україні, що входила до складу Речі Посполитої, і від якої ні уряд Сікорського, ні крайове підпілля, ні місцеве польське населення не збиралися відмовлятися на користь СРСР. Українське ж населення вважало її українською територією. Ці взаємовиключаючі позиції зробили порозуміння неможливим.¹⁸

До того ж, польське підпілля передбачало, що український національний чинник може включитися у територіальну суперечку. Свідченням цього був план загального повстання, підписаний у вересні 1942 р. генералом Грот-Ровецьким. Вбачаючи в німецьких окупантах головного ворога, а в росіянах – можливу й серйозну загрозу, його автор водночас зазначав: “Додатковими противниками вважаємо в першу чергу українців, а в другу – литовців. Існує навіть можливість боротьби з українцями в районі бази з першого дня повстання. Із самого початку будемо змушені боротися також з українцями у Львові.”¹⁹

У свою чергу українські самостійницькі сили все більше переконувалися, що їхні визвольні і державницькі устремління неминуче вступлять у суперечність з планами польського підпілля, яке виляється у збройну сутичку. “Українська молодь, – повідомлялось у рапорті керівництва АК зі Львова 22 листопада 1942 р. до центру, – в переважній більшості налаштована на боротьбу з поляками, якщо навіть та боротьба має бути програна. Старші, бувші комбатанти, оголошують у цілому повторення 1918р... Ставлення ОУН до німців рішуче вороже”.²⁰

У лютому 1943 р. відбулась третя конференція ОУН-СД. Офіційні документи конференції не розглядали українсько-польські відносини. Однак можна припустити, що польське питання порушувалось на ній, оскільки тоді відбувалися переговори між сторонами, а С.Грот-Ровецький на початку року звертався до уряду за інструкціями з цього приводу. Тим більше, що опубліковано лише неповне зібрання матеріалів конференції.

З метою позбавити німецьку окупаційну владу, радянських партизанів і АК підтримки польського населення у боротьбі з українським визвольним рухом і забезпечити собі вигідні позиції у майбутньому територіальному спорі, УПА влітку 1943 р. приступила до деполонізації Волині. “Будувати Польщу хай ідуть на польські коронні землі, бо тут можуть при-

спішити собі свою ганебну смерть”²¹, – зазначав тоді ж упівський журнал “До зброї”. АК та інші польські збройні угруповання вчинили опір. Ворожнеча, що супроводжувалася вбивствами з обох сторін і в попередні роки війни, набула характеру стічної чистки, в ході якої винищували людей за одну лише національну приналежність. Обидві сторони проливали невинну кров, поповнюючи реєстр ганебних вчинків.

Свою роль відіграли тут Німеччина та СРСР, які були зацікавлені в тому, щоб забезпечити своє панування на окупованих територіях, придушити національно – визвольний рух українського і польського населення, підступно використовуючи для цього міжнаціональний конфлікт. Підтримуючи ворожнечу, провокуючи і поглиблюючи її, вони намагалися нейтралізувати, виснажити визвольну боротьбу обох народів, руками останніх винищувати один одного, тримати їх в атмосфері страху, підозри, взаємної ненависті і покори, реалізуючи класичне гасло “розділяй і володарюй”.²²

Не підлягає сумніву, що в 1943 р., коли визначився перелом у ході війни, а на Волині розгорявся українсько– польський конфлікт, українське керівництво сподівалося на конкретні дії польського підпілля, які б підтвердили розуміння українського питання і створили б підстави для співробітництва. Проте сподівання виявилися марними, оскільки поляки плескали ілюзорні надії на прихильне ставлення СРСР до діяльності польського руху опору на землях колишньої Речі Посполитої. Але тоді сталінське керівництво вже не потребувало союзника в особі лондонського еміграційного уряду, маючи у розпорядженні більш слухняні прокомуністичні сили.²³

Натомість на сторінках четвертого номеру журналу ОУН-СД “Ідея і чин” за 1943 р. з’явилася стаття Я.Боровича (В.Мудрого) “Україна і Польща”. Автор ретроспективно показує, наскільки історичне минуле Польщі, точніше її незмінне прагнення захопити українські землі, стоїть на перешкоді налагодженню нових взаємин між обома народами. “Вдумуючись глибше в історію польсько-українських відносин, аналізуючи минулу і сучасну польську політичну ментальність, приходиш до глибокого пересвідчення, що ніколи з поляками ні до чого путнього і певного не договоришся, коли обстоюєш політичну незалежність і державницьку національну ідеологію”.²⁴

Який же вихід пропонує автор? “Пактувати з поляками про мирне співжиття тільки тоді, коли в наших руках є, щонайменше, така сила, як у них, тільки тоді вони будуть поважати наше право на життя і тільки тоді бодай на деякий час вони будуть респектувати підписані ними з нами договори. Хвилює наше ослаблення вони завжди використовують для себе, на що ніколи в історії не йшли ми. Поляків до лояльного партнера можна полонити тільки силою і то силою наглядною”.²⁵

Незважаючи на зневіру і песимістичні прогнози щодо українсько-польського порозуміння, В.Мудрий робить такий висновок: “Ми свідомі

того, що перед лицем небезпеки... німецького і московського імперіалізмів, тільки спільний фронт... проти імперіалістів і ліквідація внутрішніх спорів є одинокою правильною відповіддю поневолених воюючим імперіалізмам. Це треба також прикладати до взаємовідносин двох народів – українського і польського”.²⁶

Таку саму вимогу спільного фронту українців і поляків ставив головний редактор журналу “Ідея і чин” М.Палідович-Карпатський у своїй статті “До українсько-польських взаємин”, надрукованій у 6-му номері за 1943 р. Вважаючи цю проблему надто важливою для обох народів, він усвідомлює труднощі, які стоять на перешкоді її позитивного вирішення. Простежуючи минуле українсько-польських взаємин, автор зауважив: “На основі теперішнього історичного досвіду приходиться стверджувати, що вікова ворожнеча та боротьба між українським і польським народами мала для обох народів катастрофічні наслідки. Вони довели до внутрішнього послаблення України й Польщі, а в кінці – до їх упадку, що його вже безпосередньо спричинили зовнішні ворожі сили, які скапіталізували боротьбу обох народів для себе”.²⁷

Нормалізація українсько-польських відносин і їх мирну розв’язку автор вбачає лише на платформі визнання польською стороною української державності на українських землях та при умові, що Польща ні тепер, ні у майбутньому не буде посягати на українські землі. В ім’я інтересів обох народів Палідович-Карпатський закликав залишити взаємні винищення, ворожнечу і ненависть. “Сьогодні... обидва народи мають тих самих ворогів: Німеччину і Москву... Вибору тут для обох народів немає, а орієнтуватися на котрого-небудь із ворогів було б політичним божевільям, бо виграш тієї чи іншої сторони є одночасно зв’язаний з загибеллю обох народів”.²⁸

У липні 1943 р. ОУН-СД видала і поширила польською мовою відозву до поляків, в якій, зокрема, вказувалось: “Дивним і незрозумілим є те, що сьогодні, коли польський народ ще в ярмі німецького наїзника і коли Росія також планує нову окупацію Польщі, польські імперіалістичні провідники заповідають немилосердну боротьбу українському народові, відмовляючи йому в праві на власне державне існування”.²⁹ Тут підкреслювалось, що спільна доля і боротьба проти загарбників – Німеччини і Росії – за власні держави вимагають порозуміння обох народів.

Мабуть, у відповідь Крайове політичне представництво надрукувало 30 липня 1943 р. “Відозву до українського народу”. В ній українці Галичини і Волині звинувачувались у колаборації з окупантами, у вбивствах поляків і водночас закликалися до об’єднання у боротьбі проти спільних ворогів. Відозва закінчувалась заявою: “Розуміємо та оцінюємо прагнення українського народу до створення незалежної України. Однак заявляємо, що не відмовимося від східних земель Речі Посполитої... Гарантуємо на

тих землях повний і вільний розвиток української людності на засадах свободи та рівності прав і обов'язків".³⁰

Не викликає сумніву, що цей документ штовхав керівництво ОУН і УПА до висновку, що постулати української незалежності треба захищати від польського підпілля силою.

У рішеннях III Назвичайного Великого Збору ОУН (серпень 1943 р.) вже відчувалося трагічне дихання малої війни між народами і польське питання розглядалося цілком під іншим кутом зору, ніж в постанові квітневої (1942 р.) конференції, і, насамперед, у контексті ролі зовнішніх чинників. "Польська імперіалістична верхівка, – вказувалося тут, – є вислужником чужих імперіалізмів та ворогом свободи народів. Вона намагається запрягти польські меншини на українських землях і польські народні маси до боротьби з українським народом та допомагає німецькому та московському імперіалізмам винищувати український народ."³¹

Водночас бандерівське керівництво ще сподівалося на можливість конструктивного українсько-польського діалогу. Свідченням цього є такі слова з постанови збору: "Ведучи боротьбу проти імперіалістичних гнобителів, ми стоїмо за вилучення всіх другорядних фронтів. В наших відносинах з усіма сусідніми народами розраховуємо на співпрацю з їхніми революційними не імперіалістичними елементами."³²

Варто зазначити, що в лавах українського підпілля не було одностайності у підході до польського питання. Це підтвердив звіт мітрингівців, які в 1942 р. вийшли з ОУН-СД і утворили власну політичну організацію незалежницько-соціалістичного характеру – Українську народно-демократичну партію (1942-1945 рр.), зв'язану з бульбівцями. За деякими даними, представники новоствореної партії поставили питання про осуд погромів польського населення і притягнення винних до відповідальності. Її програма не містила антипольських акцентів щодо польського населення, проте не погоджувалась на приналежність українських земель до Польщі. Наслідком такої позиції став розроблений спільно з бандерівцями проєкт декларації, в якій закликалося припинити погроми, дійти порозуміння, співпраці УПА і АК. Однак декларація не була надрукована через незгоди, які з'явилися між діячами ОУН і керівництвом УПА.³³

Подальше загострення українсько-польського протистояння, означеного значними жертвами серед українського і польського населення, спонукало Революційний Провід ОУН опублікувати у жовтні 1943 спеціальний документ – "Комунікат". У ньому зазначалося, що пропагування у багатьох польських підпільних виданнях ненависті, погромництва довело до відомих мордувань українців на Холмщині та Грубешівщині, а сформовані німцями на Волині в 1943 р. відділи польської допоміжної поліції вчинили погром українського населення, що спричинило взаємну різню, яку ви-

користовують, як Берлін, так і Москва в інтересах поневолення народів. “Вони кинули їх на взаємну різню, щоб відвернути їхню увагу від основних цілей та завдань, спрямованих на боротьбу з їх спільними ворогами – Москвою і Берліном. Як по одному, так і по другому, польсько-українському боці, знайшлися елементи, що дали себе свідомо чи несвідомо впрягти до чужого воза і виконувати роботу, яка, крім шкоди для національних інтересів, нічого іншого принести не може”.³⁴

У “Комунікаті” Революційний Провід засудив акти взаємних масових убивств, звідки б вони не виходили, і закликав українських громадян не піддаватися на ворожу провокацію та дотримуватись позиції, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу. Водночас він апелював до польського населення утриматись від усяких форм анти-українських виступів і твердо їм протистояти, оскільки всі самостійні акти терору буде рішуче поборювати.

Вже наступного місяця після появи “Комунікату”, згідно з польськими джерелами, “політичний керівник УПА у відозві від 16 листопада закликав поляків до залишення українських земель і відходу їх за Буг”.³⁵

Тим часом українсько-польські переговори закінчилися 10 березня 1944р. підписанням спільного протоколу, що мав зобов’язувати обидві сторони. З польського боку брали участь у переговорах представники СЗБ і делегат еміграційного уряду. З українського боку виступала делегація ОУН, яка мала повноваження також від командування УПА.

У протоколі, який складався з 20 пунктів, сторони визнавали, що існування самостійних держав, української й польської, було в інтересах обох народів і для тривалого їх майбутнього стало історичною необхідністю. Тут зверталася увага на те, що мирне розв’язання українсько-польських відносин можливе лише при взаємному пошануванні боротьби за державну самостійність та не зазіхання на території, що належать до України чи Польщі. Автори протоколу визнавали, що стан напруження та боротьби, який характеризував тодішні взаємини, був шкідливий для інтересів обох народів і зобов’язувались вжити всіх заходів для його усунення і доведення до мирного співжиття.³⁶

Підписаний документ не лише узгоджував військову співпрацю, а й стверджував позиції політичних взаємин і співробітництва. Після нього мало дійти до оформлення політичного договору, проте цього не сталося, зате існувала військова співпраця українських і польських збройних формувань ще і в 1945-1946 рр. Водночас підписаний документ, очевидно, не відображав настрої керівництва українського і польського підпілля, хоча, можливо, з обох боків виступали течії, що шукали замирення збройного конфлікту.

Протокол також свідчив про значні відмінності у розумінні поляками і українцями тих подій, які відбувалися навколо. Керівництво АК схияло-

ся до думки, що Польща є союзником Червоної армії та СРСР і приймало рішення про надання військової допомоги і співпрацю з радянськими партизанськими загонами та регулярними військами. Керівництво ж УПА після відступу німецьких військ з українських земель вбачало свого головного ворога лише в радянських військах і тому об'єктивно ставало союзником Німеччини.³⁷ Права фракція УПА вважала, що на чолі польського підпілля стоять “імперіалістичні елементи”, які поставили за мету разом із СРСР поневолити український народ і вислужитись перед Москвою, борючись на західноукраїнських землях лише з українцями.

Дещо пізніше українсько-польські відносини, ставлення ОУН до польського питання були детально розглянуті у статті О.Садового (М.Прокіпа) “Куди прямують поляки?”, надрукованій у восьмому номері журналу “Ідея і чин” за 1944р., тобто під час трагічної взаємної боротьби, головно на Волині, а також у Галичині. Нагадуючи офіційні рішення, документи ОУН, в яких визнавалось право польського народу на власну державу і заявлялось прагнення мирної ліквідації другорядних фронтів, окрім більшовицького і гітлерівського, автор намагався відшукати причини того, чому досі розбивалися усі спроби українсько-польського порозуміння. Він бачив їх у ставленні деяких польських політичних кіл до українського народу: “1. Не визнають прав українського народу на власну державу і український народ розглядають як народ, призначений бути поневоленням Польщею і московським імперіалізмом. 2. Заперечують право українського народу на західноукраїнські землі та вважають їх стало своєю територією”.³⁸

О.Садовий осуджував квітневу (1944 р.) заяву польського еміграційного уряду про співпрацю польських збройних сил з наступаючою Червоною армією і практику такої співпраці на західноукраїнських землях. У той момент, зазначалося у статті, коли український народ, який перебував в одному з найважчих періодів своєї визвольної боротьби проти російського більшовизму і німецького гітлеризму, він одержав зрадницький удар у спину з боку “польських імперіалістичних верховодів”. І далі: “Український народ далекий від того, щоб цілу польську меншину, що проживає на західноукраїнських землях, звинувачувати у зраді. Всім національним меншинам, отже і польській, гарантує український народ повні права в Українській державі і там, де сьогодні зустрічаємось з лояльним ставленням польської меншини до нас, відповідаємо їм тим самим”.³⁹

У статті подано частковий перелік жертв терору польських бойовиків проти українського населення за кілька місяців 1944 р., зокрема про знищення кількох сотень українців на Грубешівщині навесні цього року, про вбивства представників української інтелігенції в різних містах Галичини, про польських донощиків на службі гестапо й комуністичного підпілля та їхню участь у поборюванні українців і т. д. Однак автор не пише про те, що на

Волині, а подекуди і в Галичині були криваві репресії українців проти місцевих поляків; відбувалося примусове виселення осадників з українських земель, жертвою якого впало багато поляків, у тому числі цивільного населення, непричетного до антиукраїнських виступів, не згадується про страхітливі акції взаємного винищування під виглядом “самооборони” та “відплати”. Зрештою, матеріали про польські жертви ми не знаходимо на сторінках журналу “Ідея і чин”. Винятком було коротеньке повідомлення в його четвертому номері: “На терор і провокації з боку польських осадників, сексотів і комуністичних ячeyок українське населення на ПЗУЗ почало відповідати самообороною, винищуючи усіх прихованих ворогів українського народу”.⁴⁰

Слід звернути увагу на ставлення до польського питання тодішнього командира УПА – Поліська Січ Т.Бульби (Боровця). У своїх публікаціях антибандерівського спрямування він звинувачував їх у безглуздому терорі проти польського населення. Як впливає зі спогадів отамана, у квітні 1943р. ОУН-СД запропонувала йому проект об’єднання партизанського руху, в якому націлювала на “очищення цілої повстанської території від польського населення, що повсюдно шкодить українській справі провокаційною діяльністю польських урядовців у німецьких інституціях і масовою підтримкою польськими селянами більшовицьких партизанів”.⁴¹

Про спроби порозумітися з польським підпіллям Бульба писав у звіті з “революційної діяльності”: “Нами був нав’язаний контакт з місцевими польськими організаціями. Справа була на добрій дорозі до порозуміння для спільної українсько-польської акції проти німецько-московських загарбників, але 1943 р. ті взаємовідносини перервала гостра протипольська акція бандерівців”.⁴²

Потерпівши невдачу у налагодженні контактів з польським підпіллям, Бульба звернувся у червні 1943 р. через листівку до усього польського народу. “Поляки, – говорилося в ній, – німецьким та російським імперіалістам залежить на роз’єднанні та ворожнечі серед поневолених народів. А особисто німцям залежить на тому, щоб між українцями та поляками не було згоди”. Бульба звертав увагу на те, що фашисти “при допомозі своїх провокаторів стали українськими руками мордувати поляків, нібито за те, що поляки вирізують українців за Бугом”. Закликаючи покласти край міжусобній війні і спільно боротись за своє визволення, він водночас рекомендував полякам не гнатися за “східними кресами, а боротися за звільнення своїх одвічних етнографічних земель”.⁴³ Однак вгамувати конфлікт “через вороже ставлення поляків до українців” йому не вдалось і це означало, за словами отамана, відкриття проти бульбівців “третього відкритого фронту – польського”.⁴⁴

Слід зазначити, що після підписання вищезгаданого протоколу, переговори продовжувались ще у травні та червні 1944 р. на тему перемир’я між

АК та УПА з пропозицією польської сторони виїхати українському представнику в Лондон для контактів з еміграційним урядом. “Під час зустрічі з Василем Мудрим, – зазначив М.Лебедь, – я питаю про можливість його поїздки, але подумавши, він відповів, що погодився б виїхати на розмови до Швейцарії як нейтральної країни, бо гадає, що в Англії поляки схочуть приймати його, як колишнього віце-маршала польського Сейму...”⁴⁵

Перегляд ідейно-програмних і стратегічних засад, що здійснювався в українському визвольному русі, спричинив до відповідних змін у ставленні до польського питання. До цього спонукала і нова геополітична ситуація – звільнення Червоною армією усієї території України, вступ її у Польщу, насадження тут прорадянського режиму і встановлення нового радянсько-польського кордону.

На Закерзонні українці стали національною меншістю у польській державі. На думку З.Ковалевського, стратеги українського визвольного руху розглядали подальший розвиток діяльності УПА тут у двох площинах: необхідність захисту українського населення від поневолення з боку польського панства та від виселення до СРСР і можливість використання Закерзоння як території, що дозволяє поширити боротьбу зі сталінським режимом поза західними кордонами СРСР і створити спільний польсько-український визвольний фронт.⁴⁶

Керівництво УПА і ОУН Львівщини вважало, що співробітництво з польським підпіллям на цей раз є дійсно можливим: “Усілякі суперечки про кордони втратили сенс. Спостерігаючи радянські спроби контролювати усі сторони польського життя, можна було дійти висновку, що Радянський Союз не має наміру у майбутньому покинути польську територію. Не було жодних підстав припускати, що союзники готові до війни за Польщу. То ж було зрозуміло, що поляки і українці повинні підготуватися до довгої боротьби за незалежність”.⁴⁷

У новій ситуації представники української політичної еліти задавали питанням: чому обом сторонам не вдалося досягнути порозуміння і на яких шляхах шукати його зараз? Підпільний письменник і публіцист, редактор нелегальних журналів “Юнак” і “Вісті” (1943-1944 рр.), член головного осередка пропаганди при Проводі ОУН (1945-1948 рр.) О.Дяків (Горновий, Гончарук, Осипенко) вбачав, наприклад, причини цього, насамперед у сумному спадку минулого – спадку ненависті і ворожнечі. Він з гиркотою зазначав, що навіть страхітливі дні німецької окупації, коли український і польський народ були однаково пригноблені, не призвели до якихось серйозних зрушень у їхніх взаєминах. На його думку, польські імперіалістичні кола занадто сильно отруїли душі свого народу шовінізмом, щоб він міг швидко позбутись його дії і впливу. У своїй статті “Українська Повстанча Армія – носій ідей визволення і дружби народів”

О.Дяків розглянув польське питання у трьох аспектах: "1. Більшовицькі імперіалісти готують польському народу таке саме ярмо, як і українському. 2. Щоб забезпечити успіх своєї боротьби, польський народ мусить відмовитись від штучно прищепленого йому імперіалізму і шовінізму та співпрацювати з іншими народами, зокрема із сусіднім українським народом. 3. Польський народ повинен відкинути усі половинчасті, парламентарські методи боротьби, як не придатні у боротьбі з більшовизмом, і обрати революційний шлях боротьби".⁴⁸

Невдачі вищезазначених спроб порозуміння пояснювались насамперед прорахунками польської сторони, яка категорично відмовляла українцям у створенні власного самостійного державного утворення на західноукраїнських землях, де національний рух мав найбільші впливи, відрізнявся організованістю. Така ситуація поставила українське підпілля перед складним вибором: продовжувати боротьбу проти усіх супротивників, не рахуючись з втратами і моральністю, готуючи принаймі ґрунт для майбутньої державності.⁴⁹

Таким чином, у період Другої світової війни польське питання посідало важливе місце у національно-визвольних змаганнях українського народу. З одного боку, польський визвольний рух розглядався як потенційний союзник. Майже на всіх політичних форумах ОУН воєнного періоду, в працях її провідних діячів, на сторінках оунівської преси з'ясовувались причини українсько-польських суперечностей та шляхи їх подолання на основі визнання принципу права кожного народу на самовизначення і розбудову незалежної самостійної держави; перенесення розв'язування найбільш болючих питань на післявоєнний період; усвідомлення, що лише спільна боротьба проти радянської і німецької імперій може забезпечити справжню державну незалежність. ОУН однозначно визнала право польського народу на власну державу, заявила про прагнення мирно ліквідувати другорядні фронти, окрім антибільшовицького і антигітлерівського.

З іншого боку, український визвольний рух у польському чиннику вбачав імперіалістичну загрозу. Цей погляд став домінантним у політиці ОУН-СД. Підставою для цього була позиція польського політичного керівництва щодо відновлення польської адміністрації на західноукраїнських землях, незважаючи на утворення тут динамічного національно-визвольного руху, безкомпромісного у своєму прагненні до незалежності, трактування українського питання як об'єкта, а не суб'єкта міжнародних і міждержавних стосунків.

Примітки

1. Левицький Б. Націоналістичний рух під час Другої світової війни // Діалог. – 1979. – №2. – С.17; Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української Повстанської Армії // Україна. Наука і культура. – 1993. – Вип. 26-27. – С.203.
2. Armia Krajowa (далі АК) w dokumentach. 1939-1945. – London, 1970. – T.1. – S.253

3. Матла З. Митрополит Шеніцький і українське підпілля // *Визвольний шлях*. – 1984. – Ч.12. – С.1454-1455.
4. AK w dokumentach... – Т.І. – S.298-299.
5. Державний архів Львівської області. – Ф.П.-І. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.32.
6. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S.108.
7. В боротьбі за Українську державу. – Львів, 1993. – С.52.
8. Цит. за: Гридень В. Чи можна було уникнути проливу крові з поляками (1939-1945)? // *Вісті комбатанта*. – 1991. – №2. – С.37.
9. AK w dokumentach... – Т. II. – S.137.
10. Ibidem. – S.141,145.
11. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. – Мюнхен, 1955. – С.62-63.
12. Там само.
13. Див.: Терешук П. Нариси з найновішої історії // *Визвольний шлях*. – 1984. №12. – С.287-292.
14. Цит. за: Гридень В. Вказ. праця. – С.37.
15. Там само.
16. AK w dokumentach... – Т.ІІ. – S.474.
17. Левенко В. Помилкова політика польських антибільшовицьких сил та її згубні наслідки. Підпільне видання. – Б.м., 1948. – С.3,11.
18. Детальніше про це: Partacz Cz. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i polskiego państwa podziemnego w latach 1939-1945 // *Polska-Ukraina: Trudne pytania*. – Warszawa, 1999. – Т. 4; Zaskilniak Ł. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu emigracyjnego i polskiego podziemia w latach 1939-1945 // Ibidem.
19. AK w dokumentach... – Т.ІІ. – S. 331-334.
20. Цит. за: Torzecki R. Op. cit. – S.182.
21. Літопис УПА. Нова серія. – К., 1997. – Т.1. – С.8.
22. Детальніше про це: Trofymowych W. Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie ukraińsko-polskim w latach 1939-1945 // *Polska-Ukraina: Trudne pytania...* – Т. 4.
23. Див.: Zaskilniak Ł. Op. cit. – S.140.
24. Борович Я. Україна і Польща // *Літопис УПА*. – Т.24. – С.196.
25. Там само.
26. Там само.
27. Карпатський Л. До українсько-польських взаємин // *Літопис УПА*. – Т.24. – С.273.
28. Там само. – С.275.
29. Цит. за: Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність генерального секретаря-ату закордонних справ УГВР // *Сучасність*. – 1986. – №7-8. – С.188.
30. AK w dokumentach... – Т.ІІІ. – S.55-56.
31. ОУН в світлі постанов... – С.117-118.
32. Там само.
33. Р.В. В ім'я історичної правди // *Революційний демократ*. – 1949. – №1. С.16-17; Левицький Б. Вказ. праця. – С.22; Ковалевський З. Вказ. праця. – С.207

34. Лебедь М. Вказ. праця. – С.189.
35. АК w dokumentach... – Т.III. – S.363.
36. Документи спільної польсько-української боротьби // Український самостійник. – 1959. – №9. – С.33-35.
37. Ілюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни // Україна – Польща: Важкі питання. – Варшава, 1998. – Т. 1-2. – С.165-166.
38. Садовий О. Куди прямують поляки // Літопис УПА. – Торонто; Львів, 1993. – Т.24. – С.300.
39. Там само.
40. Там само. – С.20,211.
41. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Вінніпег, 1981. – С.251.
42. Цит. за: Дзьобак В. Тарас Боровець і “Поліська Січ” // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – №1-2.
43. Там само.
44. Бульба – Боровець Т. Армія без держави. – Львів, 1993. – С.160.
45. Лебедь М. Вказ. праця. – С.191.
46. Див.: Ковалевський З. Вказ.праця. – С.212.
47. Shtendera J. W poszukiwaniu porozumienia // Zeszyty historyczne. – 1985. – №71. – S.155.
48. Гончарук. О. Українська Повстанська Армія – носій ідей визволення і дружиби народів // Літопис УПА. – Львів, 1992. – Т.9. – С.234.
49. Zaskilniak Ł. Op.cit. – S.126.

The Polish attitude to the creation of Ukrainian state including the Western lands is considered from the Ukrainian secret organization's point of view. The author tries to analyze the end of the Ukrainian-Polish confrontation and the creation of the mutual front in the struggle against invaders during World War II.